

Таранець В. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ВЕЛЕСОВА КНИГА (ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ). ЧАСТИНА 4

Анотація. На основі текстового матеріалу Велесо-вої книги розглядаються відносини племені РУСИ із сусідніми родинними й чужими племенами, а також їхня етимологія (боруси, руси, анти, литовці, іранці, германці, асуни).

Ключові слова: Велесова книга, племена боруси, руси, анти, литовці, іранці, германці, асуни.

Постановка проблеми. *РУСИ та їхні сусіди: родинні й чужі племена*¹.

У попередньому матеріалі мова йшла про плем'я *руси* та його першопредка *Ора*, наймення яких є спорідненими за своїм походженням. До цього ж гнізда слів уналежнюємо також назву племені *боруси*, що загалом дає змогу за матеріалами текстів Велесової книги (далі – ВК) відтворити давню форму зі складовими *бору-си*. Вплив на мову русів (слов'ян) Трипільського субстрату надає можливість реконструювати псл. **kweru-si* зі значенням *слов'яни-скотарі*, що вийшло із іє. **k^were-ke*. Термін **k^were скотарі* включав у себе племена *боруси/руси*, які займали територію східних слов'ян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наймення *руси* є ідентичним також до *руги*, одного зі слов'янських племен Північно-Західного регіону, що займало землі побережжя Примор'я та о. Рюген. Раніше нами було показано походження назви *руси*, яка має подібні шляхи зародження із вищезазначеним [9, с. 223–237] і яких називаємо *Прибалтійські Руси*. Очевидним є зародження терміна *руси*, що позначав кілька слов'янських союзів, до яких уходять також такі державоутворення: *Київська Русь*, *Русколуни* та *Суренжська Русь*. Цей висновок впливає з аналізу текстів ВК, він підкріплюється також історико-археологічними свідченнями, які детально подає О.С. Галкіна [1].

Загалом, як свідчить аналіз етнімікону, слов'янські родоплеменні наймення зводяться до двох первісних кореневих структур, які мають вигляд: іє. **k^wele* та **k^were* зі значеннями, відповідно, *землероби* і *скотарі* [12, с. 82–83]. Останнє реалізовано в найменнях: *серби*, *черв'яни*, *сівер'яни*, *руги*, *руси*, *украї*, *рутени*, протилежні назви мають вигляд: *слов'яни*, *венеди*, *анти*, *поляни*, *поляки*, *бойки*, *гуцули*, *велети*, *лужичани*, *лемки*, *волин'яни* тощо.

Зупинімося спершу на аналізі текстів ВК щодо окремих із слов'янських племен, що позначали землеробів, зокрема *слов'ян*, *венедів* та *антів*.

Власне про *слов'ян*, як було показано раніше, у текстах ВК подається небагато інформації, автор зосереджує нашу

увагу переважно на племені *руси*. Термін *слов'яни* належить до найдавнішого часу існування племен, його, як пише автор, започаткував *Богумір*, Бог-Творець [ТВАСТ-ОІРЕМ] (досл.: 'небесний Ор'), уставивши «*роди окремі*» (д. 22). Їхній першопредок – отець Ор, при якому «*єдиний рід слав'янський був* [ЕДИН РОД СЛАВЕНЕ]», та його нащадки належать до «*роду Славуні* [РОДОУ СЛВУНЕ]» (д. 8), які пішли «*до землі, де сонце вночі спить*» /д. 9-Б/.

Корінь СЛАВ– уживається також у значенні 'славний', яке, вважаємо, походить від цього самого етніміма, проте тотожність обох додає труднощів під час перекладу сучасними реаліями. З цим самим коренем уживається наймення одноплемінників типу «*а славуні* [СЛАВУНІ] *працювали рабами*» /д. 8 (3)/ або власне ім'я: «*Богумір – чоловік Слави* [МУЖ СЛВОІ]», «*мати їхня, яку звали Славуня*» [СЛАВУНІ] /д. 9-А/.

Раніше в наших публікаціях детально розглядав етнімім *слов'яни* [9, с. 196–203], тут же викладемо лише загальні особливості походження цього слова. Витоки його сягають кореня іє. **k^wel-* зі значенням 'арії-землероби', від якого в результаті палаталізації початкового приголосного втворювалося псл. **sl(o)-*. Постання з ним форманти псл. **-vene* (із іє. **-k^wana* 'один із...') призвело до утворення етніміма **slověne* зі значенням 'одні із аріїв-землеробів, слов'яни'. Ми вважаємо, що в такому вигляді слов'янський етнос і мова існували в середовищі *аріїв* (індоевропейців) в III тис. до н. е., тобто після міграції останніх із району Анатолії (Малого Азії) на Північночорноморське побережжя [2], де перебувало автохтонне населення під назвою *трипільці*. Мовна система прибулих аріїв суттєво змінилася під впливом Трипільського субстрату [11], а це ще раз підтверджує, що ці племена є **прийшлими** на теренах Триплілля. Зазначені факти категорично заперечують поширену в Україні точку зору щодо зародження слов'ян у Причорномор'ї та існування їх у вигляді країни *Аратти* (Ю.О. Шилов, В.М. Бебик, Л.Л. Залізник). Звернімо увагу, що, виходячи із попереднього дослідження над текстами ВК, у найменні *Аратта* корінь *Ар-* свідчить про його іноземне походження (до речі, *Аратта* існує як провінція в Пакистані, місто в Південному Ірані), наше слов'янське повинно б мати на початку *Ор-*, як, наприклад, згадане у ВК плем'я *оріяни*, що втворювалося із слов'янського етносу.

Збільшення населення й міграція зумовили розширення території, що створило умови для видозміни первісного наймення *слов'яни*. Найдавнішими міграціями вважаємо розселення слов'ян у північному та північно-західному напрямках. У цьому регіоні переселенці отримали наймення *венеди*, або *венети*. Побутує думка, що *венети* самі себе так ніколи не називали [8, с. 34, 44], і це ім'я,

¹Продовження, початок у Науковий вісник МГУ, вип. 9, 10, 11.

уважаємо, дали їм сусідні німці. Реальним є те, що німці, почувши ім'я **slovēne* з наголосом на другій складовій -*vēne*, сприйняли його як наймення прийдешніх племен. І тому, як нами було раніше показано, спочатку вживалося ім'я *vene* стосовно слов'ян, пізніше це ім'я отримало множинний германський суфікс -*ten*, і з'явилося слово *veneten* [12, с. 30–34]. Це наймення було поширеним серед тих слов'ян, що знаходились у зазначеному регіоні, сам же термін слов'янізувався й постав у вигляді *венеди*. Як уже нами зазначалося раніше, термін *венеди* (первісно *вени/вани*) вийшов із етноніма **slovēne* та закріпився спершу за західними слов'янами, потім він поширився й на східних слов'ян, отримавши в цьому регіоні новий варіант *анти* [9, с. 196–207]. Етнонім у вигляді *венеди* має широкий ужиток у текстах ВК. Зупинимося на цьому детальніше.

Спостереження над текстами показало такі реалізації зазначеного терміна: (д. 18-А) «*так вона [Птиця] саяла в ті часи, коли руси [РУШТЕ] йшли з венедями [СО ВЕНДЕСА] і понесли богів своїх до моря і там угніздилися*». Зміст подальшого тексту на дощечці свідчить, що в цьому контексті автором мається на увазі *Балтійське море*, а не *Чорне*. Тут збудовано немало величавих храмів, багатих, оздоблених золотом і сріблом, «*і багатьом дерев'яним богам [ДРВЕНИ БЗЕ] віддавали честь десятиною*», інші заздрили, араби [ОРАБІ] ходили до них, торгували, там і залишалися; та земля відає ще про мерзенні війни і злі вчинки, «*а ми відійшли до гір Карпатських і до Кия [МОІ ОДЕНДЕЩА О ГОРЕХ КАРПЕНЬСТЕХ ДО КЫА] і там були ворогів за злі язичи. І співаємо [адже ми руси] [ПОЯХОМ ЯКО СЪМО РУСЕ О СЛАВНЕХ ДНЕХ СЕХ] про славні дні ті*», «*воевода Бобрець [ВІЕВОДО БОБРЕЦЕ], що вів Русь до Голуні, по смерті одержав чин Перунь [ЧИН ПЕРОУНЬ]. І не забудемо ніколи те Хоробре Гординство, оскільки ми сини отців наших і маємо любов до пам'яті їхньої*». Із тексту випливає, що руси, про які поводить автор ВК, були також із венедями біля Балтійського моря, то були «*славні дні*», але згодом вони повернулися назад до Карпат і далі до Києва. До Голуні повів їх воевода Бобрець, який отримав «*чин Перунь*». Бог Перун був дуже поширений у західних слов'ян-язичників, столиця яких *Prenzlau* носила його ім'я (досл. 'Перунови слов'яни'). Сварог (д. 28) «*отцям казав про них, що то також брати [БРАТАРИЕ] наші у тім краї*».

Про західних слов'ян говориться в тексті (д. 28): «*А венеди [ВЕНДЕ] осіли на землі, де Суне Сурь [СУНЕ СУРЬ] спить вночі на златім ложі. І там їхня земля*». Незважаючи на близьку родинність, східні слов'яни (руси) «*ходили до них [СЕ ВЕНДЕ] допомоги молити, і не одержали, бо всяк люд мусить захищатися сам*».

Спостерігаючи за життям західних венедів, автор ВК відмічає їхній відхід від своєї віри і прийняття іншої, що, мабуть, мається на увазі час християнізації цих слов'ян, який почався досить рано, оскільки їхні ближні західні сусіди з германських племен прийняли християнство вже в VII ст. н. е. й поширювали її в ході східної експансії. У зв'язку з цим в іншому тексті ВК (д. 36-А) говориться про необхідність відродити Руськень, «*будемо боронити землю нашу краще венедів [ВЕНДЫ], які пішли на захід сонця [ДО ЗАПАДЬ СУРЕ] і там піддалися ворогам і землю орють, хибну віру мають, тримаючись на ній*». Ми «*бачимо, що венеди [ВЕНДЕ] вертаються до земель наших*,

в степи древні та глядять ще печери [ПОЩАРЕ] їхні, як во дні виходу од П'ятиріччя і Семиріччя [ОДО ПЕНТЫРІ-ЕЩЕЦЕ І СЕМЕРІЕЦЕ], коли од Сонця [ОДЕ СУНЬ] відділилися нашого». У тексті зазначається, що частина венедів повертається «*в степи древні*», мається на увазі Причорномор'я, та «*глядять ще печери їхні*». Останнє нагадує про давнє помешкання слов'ян-венедів у Карпатах, де вони жили в печерах, що слугували їм домівкою та захистом від диких звірів і ворогів. Далі в тексті зазначається, що *Птиця Сва* пророкує венедям голод, а боги в степах «*сонце [СУНІЕ] дають і долю. Цим маємо пишатися, а не за часами антів [ЗА ЩАС АНТЕВЬ] жалкувати. Ті анти [АНТЫРІЕ] завоювали мечем багато, але ж погубили дім свій, бо домове ніхто на чужині не буде*». У зазначеному тексті балтійські *венеди* прямо співвідносяться з терміном *анти*, що ще раз свідчить про ідентичність відповідних наймен, як було показано нами раніше. Очевидно, що згодом термін *анти* закріпився за східними слов'янами. Русь (д. 7-В) «*розбила єгунитів, утворивши край Онтів [ОНТОВ] та Скитію Київську*». В іншому місці (д. 7-С) зустрічаємо вираз «*скити-анти*» [СКУФЕ АНТИВЕ], що значить *антські скіфи*, де під скіфами розуміються слов'яни. Із текстів ВК випливає, що венеди й анти можуть бути тотожними, більше того, руси, до яких належить автор ВК, ототожнюються також із антами, наприклад, в (д. 24-А), «*та анти [АНТИ] ми – маємо честь славу співати богам*».

Виходячи з вищезазначеного, зрозумілим тепер виглядить текст у Йордана (VI ст.), де говориться, що слов'яни «*походять із одного кореня, породили три народи, тобто венетів (Venethi), антів (Antes) і склавнів (Sclaveni)*» [8, с. 110–111]. Ця сама думка стверджується і в іншому місці, де Йордан, говорячи про венетів, зазначає, що їх називають переважно склавінами й антами (там само, с. 107). Окрім цього, автор називає слов'ян *спалами (Spalorum)*, у найменні яких виділяється корінь **spal-*, який вийшов із іє. **k^wel* – *слов'яни-землероби*.

Таке саме розуміння зустрічаємо і в Прокопія Кесарійського (VI ст.), який писав, що «*ім'я в давнину у склавнів і антів було одне*» [8, с. 183]. Очевидно, що й у цьому випадку під антами розуміються також і венеди. Їх називали також *спорами*, так як, уважає автор, їхні житла були розкиданими [7].

Отже, прадавній слов'янський етнонім пройшов розвиток у напрямі іє. **k^wele* > псл. **kwelo* > *слов'яни* → *венеди* → *анти*.

Паралельна розглянутій існувала й розвивалася друга родоплемінна гілка у праслов'ян, про яку в нас була мова вище і яку подаємо в такому вигляді: іє. **k^were* > псл. **kwero* > *серби; боруси, руси*.

Великої уваги, уважаємо, заслуговує словоформа КРА-ВЕНЦЕ (д. 7-С), у якій Сергій Піддубний справедливо передбачає племена «*окри (украї) і венедців*» [5, с. 45]. Проте тут необхідні деякі уточнення. Пропонуючи *окри*, перекладач узяв із попереднього слова кінцеве О– [БЕ-ДЕХШЕМО КРАВЕНЦЕ], хоча подібні граматичні форми з -О існують у мові текстів ВК (наприклад, ВОСПО-МИНЬЕМО, д. 18-Б). Розглядуване слово є двоосновним, у яке входять складові КРА-ВЕНЦЕ. Останнє повністю відповідає розумінню 'венди', про що свідчить форма -ВЕНЦЕ в ізолюваному вжитку, наприклад, ВІЕНЬЦЕ (д. 8), ВЕНДЕ (д. 28). Початкова складова КРА– в такому

контексті є спорідненою з етнонімом *укра*, що значить 'горяни-скотарі'. Остання зародилася, як нами було показано [12, с. 253–255], у Карпатах, проте в час міграції слов'янських племен із цього регіону на Північ *укра* зупинилися вздовж р. *Укра* та в ній. *Укермарк*. Відсутність у цьому районі гористої місцевості типу Карпат спричинила вжиток терміна *укра/україни* 'горяни-скотарі' в редукованій формі *крани*, що також значило 'укра-скотарі'. Саме така форма засвідчена в тексті ВК – КРА-ВЕНЦЕ, зі значенням 'венедські укра-скотарі'. Цю сторону походження складного слова, як вище зазначалося, інтуїтивно і правильно підмітив Сергій Піддубний.

У текстах ВК численними є слов'янські племена, близькі за своїм походженням, що були родинними й добросусідськими. Їхні наймення автор сам визначає як співвідносні з місцевістю, що в літературі відомі як *етнікони*. Про це так пише Ілар Хоругин (д. 7-А): «*Даємо [назву] на спомин про гори Карпатські, коли рід наш називався карпени [КАРПЕНЕ]. Як стали жити в лісах, то мали назву дrevичі [ДРЕВИЩЕ], а в полі були, то звалися полянами [ПОЛЕНЬ] – по-різному було*». А в Києві (д. 33) було «*скопиче полян, дrevлян, кривичів [КРВИЩЕ], ляхів [ЛЯХЪВЕ] на кушу руському [РУСИЩІ]*».

В іншому місці автор пов'язує назву племен з іменами їхніх предків, як, наприклад, (д. 9-А) «*...був Богумир – чоловік Слави [СЛВОІ]*». Від їхніх дітей «*походять дrevляни [ДРЕВЛЯНОІ], кривичі [КРВИЩЕ] та поляни [ПОЛЯНЕ], бо перша дочка Богумирова мала ім'я Древа [ДРЕВА], друга Крева [СКРЕВА], а третя Полева [ПОЛЕВА]. Сини ж Богумирові мали імена Сева [СЕВА] і молодший Рус [РУСО], – звідси походять сіверяни [СЕВЕРЯНОІ] та руси [РУСИЕ]*».

Вищерозглянуте свідчить про два шляхи походження слов'янських етнонімів: перший пов'язаний із найменням місцевості, де перебуває плем'я, це так звані *етнікон*, а другий виводиться міфологічно від імені, можна сказати, першопредка племені. У такому вигляді подає розрізнення слов'янських племен (венедів) Іордан, яких називали по-різному «залежно від роду та місць помешкання» [8, с. 107]. В обох випадках апелятив представлений мовою відповідного етносу, тобто тим чи іншим слов'янським діалектом. Але один випадок серед текстів ВК свідчить, що це правило не є суворо обов'язковим – слов'янський етнонім може мати наймення іншої із давньоспоріднених мов, мабуть, мови із племінного союзу. Таким іменем, уважаємо, є назва слов'янського племені *костобоки*. Це наймення, як показав Олег Гуцуляк, має в собі такі складові: скр. *kastha* 'дерево', 'палиця', 'кий' та *-bhaga* 'тримати', що загалом означає «дrevляни» [4, с. 26]. Отже, *костобоки*, які зустрічаються в текстах ВК, необхідно розглядати під іменем *дrevляни*.

В одному з текстів свідчиться, що плем'я язени «*на костобців [КОСТОБЦЕ] налізло і сіклася жорстоко*», «*І була та борня двісті літ*» (д. 5-Б). В іншому (д. 7-С) – автор пише про риб'ян, що лишилися в Пендеба, і потім «*нічого не знаємо і про тих, що костобці [КОСТОБЦЕ-ВА] зуться*». Перебування в землях Індії, мабуть, не є випадковим для костобців, ім'я яких походить від давньоіндійських слів. Можна передбачити, що це плем'я було одним із індійських на теренах Причорномор'я й уходило в одне угруповання разом зі слов'янами, з якими вони [КОСТОБЦЕ] «*Руськолань творили*» (д. 38-Б /уривки/).

Дуліби. Відносно часто вживається зазначений етнонім у текстах ВК. Це родинне для русів слов'янське плем'я, що було в союзі з ними, як значиться в одному з текстів (д. 7-С): «*і не було в нас тоді нікого, крім дулібів [ДУЛЕБОВА], які були повернені на Борусь*». Про родинність із русами говорять і самі дуліби: (д. 29) «*А дуліби [ДУЛЕНБІЕ] кажуть про нас, що ми брати з ними, і те істинна правда, бо походять вони з того ж кореня, що й ми*».

Литовці. Литовське плем'я *жмудь* має в текстах ВК реалізації (д. 28) [ЖМЫДЬ] та (д. 8/27/): «*жмудь [ЖЕМЕНДЕ] ... литовська – називалася нами ільми або інакше ільмери*», виступає іноді під іменами *ільмерці* або *ілірійці*, оскільки вони знаходилися на півночі біля озера *Ільмер*. Останні наймення мають у текстах такі варіанти вжитку: (д. 2-А) «*наш рід [був] родичем з ільмерцями [КИЛЬМЕРСТІЙ] – з одного кореня постали наші народи*» /вони «*брали шлюб з нами*», «*коли небезпека, охороняли нас*», «*ми теж їм поміч давали*», (д. 4-В) «*ільмерці [ІЛРМОЩЕ] ... пришлють воїв нам помагати*», (д. 4-Г) «*не забудемо також ільмерців [ІЛІМЦІ], які нас охороняли*», (д. 7-Є) «*[костобці]...ілірійцями [ІЛІРОУМ] були поглинені*», «*мало лишилось ілірійців [ІЛЕРУВА], названих ільмерцями [ІЛІЕРСТІЕ], які якраз сіли біля озера*», (д. 8) «*ільмерці [ІЛМАРІЦЕ]... загинули, ...бо ільми [ІЛМЕ] не хотіли брати заліза до рук своїх і боронитися од ворогів*», (д. 28) «*це жмудь [ЖМЫДІЕ] розповіла нам...*», «*[годе] біля жмуді [ЖМЫДІЕ] повернули на південь*», «*те ж знаємо і про ільмів [ЫЛМЫ], тобто ілерів [ІЛЕРОУ], – ми ж родичі*», «*і жмудь [ЖМЫДЬ] каже, що прийде на допомогу*».

Текст ВК переконливо свідчить про родинні стосунки між литовським племенем *жмудь* і слов'янським *руси*. Витоки таких стосунків пояснюються походженням племен, які мають спільний етнічний корінь. У сучасному мовознавстві стверджується існування балто-слов'янської мовної єдності. Але в давнину важливішою була язичницька спільність походження й загалом єдність етнічна, як впливає з текстів ВК. Ці племена ніколи не ворогували між собою, а, навпаки, допомагали одне одному в боротьбі з ворогом. Навіть західні венеди відмовили русам у допомозі воїнами (д. 28), подібного свідчення щодо племені *жмудь* у текстах не зустрічається.

Родинність литовського та руського племен започаткована в їхніх найменнях. Руси входили до слов'янського союзу, де первинний корінь іє. **k^wel-* зі значенням 'арії-слов'яни; землероби' [9]. Щодо литовців, то найпоширенішим у текстах ВК є етнонім із коренем ІЛ-, на чому необхідно зупинитися детально.

Зазначений корінь має місце в складних словах, у яких наявні дві основи, представлені в таких варіантах: КИЛЬ-МЕР-, ІЛІ-РМО-, ІЛ-М-, ІЛЕ-РО-, ІЛ-РО-, ІЛЕ-РУ-, ІЛІ-ЕР-, ІЛ-МАРІ-, ІЛ-МЕ-, ЫЛ-МЫ, ІЛЕ-РОУ. Форму з початковим приголосним уважаємо КИЛЬ-МЕР– архаїчнішою за інші, у слові чітко виявляються обидві основи: перша КИЛЬ– може бути співвіднесена з іє. **k^wel-*, а друга МЕР–, що позначає 'водоймище'. Очевидно є асоціація зі словом *море*, яке в давнину мало значення 'стояча вода'. У вищезазначених формах ця основа є сильно редукованою, навіть до зникнення одного зі складів (-МЕ-, -М-, -РОУ-, -ЕР), в одному випадку має місце перестановка

(-PMO). Із цих варіантів етноніма походять синонімічні назви литовського племені у вигляді *льмерці* або *лірійці*. Загалом КИЛЬ-МЕР можна звести до реконструйованої форми **kelmer* зі значенням 'литовці-землероби біля водойми'. Таке наймення племені виникло тоді, коли литовці знаходилися біля о. Ільмень, первинним усе ж є ім'я **kel-*, що вийшло з іє. **k^wel-* і значить 'арії-литовці; землероби'. У такому вигляді нами був реконструйований зазначений етнонім раніше [9, с. 31–32]. Цікаво відмітити, що в сучасній назві ЛИ-ТВА відсутній початковий склад **k^we-*, а післякореневе -ТВА походить із іє. **k^wa-* 'вода', що дослівно значить '(плем'я) землеробів біля води'.

Повертаючись до вищенаведених двоосновних варіантів наймення 'литовці', зазначимо, що у формах після основ знаходяться різні суфікси та закінчення: -ЦЕ, -СТІЕ, -ВА, -УМ, -УВ, -ЦІ, -ЩЕ, -СТІЙ. Окремо від розглянутого стоїть етнонім цього самого племені *жмудь*, що в текстах ВК має вигляд: ЖМЫДІЕ, ЖМЫДЬ. Корінь споріднений із польськими формами й лит. *žemas* 'низкий', а загалом *Жмудь* позначає 'Нижня Литва' [13, с. 59–60].

Іранці. Меншою мірою, але відносно в дружніх стосунках були руси з *іранцями*, які знаходилися в південній частині слов'янської ойкумени. За домовленістю після однієї з міграцій русів у цей край останні платили десятину, яку іранці [ПРОНЕІСТІ] забажали (д. 2-Б). Навіть один із руських князів Скотень був іранцем [ПРОНІСТІ], «од іроні [ПРОНІ] допомоги просив, і ті прислали кінноту велику, і хезари були відігнані». Іншим разом «наші виступили з ними, ... кіннота іранців [ПРОНШТЕ] вступила в бій і розбили годе». Будучи сусідами, «іранці [ПРОНШТІ] не чіпали звичай наших і рабів не брали» (д. 4-А). Повертаючись із вавилонського полону, їх наздогнали *перси* [ПАРЦЕ] (одноплеменники іранців), які, почувши в таборі русів пісні та славлення бога *Інтра*, залишили їх, не силуючи до богів своїх (д. 6-В). Усе це свідчить, що в язичництві русів та іранців (і персів) ще існували сліди ранішньої етнічної близькості, що й визначило дружні взаємовідносини іранців і русів.

Про їхню родинність у минулому свідчить також походження етноніма, що позначав одне й інше плем'я. У текстах ВК наймення іранців мало вигляд: ПРОНЕІСТІ, ПРОНІСТІ, ПРОНІ, ПРОНШТЕ, ПРОНШТІ, основою яких є ПРОНО– з коренем ПРО-. Раніше нами було показано, що цей етнонім споріднений із АРІІ та походить від іє. **k^wer* 'арії-скотарі'. Основа ПРО-НО має в собі кінцеве -НО, що виражає 'цілісність, одиничність', а загалом ПРОНО має мотивацію 'одне з арійських племен-скотарів'. Згадаймо, що корінь у слові *арії* пройшов у слов'янських мовах зміни: іє. **âr-* > псл. [**ar-*] > **ôr-* > слов. *ôr-* > *oir-* > д.укр. *ir-* (наприклад: АРСТІЙ – АРІУВ – ОРЕА – ОІРЯН – ІРІЙ). Цікаво щодо цього зазначити, що початкове ПРО– в етнонімі іранців відповідає д.укр. *ir-*, а це свідчить про походження форми ПРОНО– в минулому на терені Трипілля, де мешкали давньоукраїнці. Раніше нами було показано, що слов'яни й індоіранці проживали в безпосередній близькості одне від одного, будучи в Приазов'ї та дельті Дону [12, с. 112–116]. З цього часу, згідно з текстами ВК, іде родинність, етнічна й мовна, розглянутих у ВК племен – русів та іранців.

Скіфи. Цей термін уживається в текстах ВК у двох значеннях. Одне з них належить до грецького етноніма

Σκύθαι, який позначав кочові племена іраномовної гілки, що, витіснивши кімерійців, перебували на території України в I тис. до н. е. (VII–II ст.). Це було вороже плем'я щодо русів, як і зазначається в окремих текстах: «скити [СКУФІ] наступали» (д. 6-В), прийшли вороги й ми «втратили Скитську землю [СКІВСКЕ ЗЕМЕ] на бережжі морському та степи» (д. 17-А), [маємо на меті], «аби степ скитський [СКОУФЫНІА] був за нами» (д. 8). Важливо відмітити, що зазначений термін позначає скіфів на півдні, у степах і морському бережжі.

Інше значення терміна 'скіфи' належить до наймення слов'ян, що чітко відображено в текстах ВК. Русь розбила гунів, «утворивши край Онтів та Скитію Київську» [СКИФЬ КЫЕВУ] (д. 7-В), в іншому місці (д. 7-Г) «і Скитію нашу [СКУФЕ НАШЕ] грекам не давати» / розуміння «Скитію нашу» передбачає також «Скитію не-нашу» / І, нарешті, «будучи окра-венці і скити-анти [СКУФЕ АНТИВЕ] ... стали діди русове» (д. 7-Є), де сполучення «скити-анти» має смисл 'антські скити', тобто 'слов'янські скити'. Загалом у наведених прикладах під терміном *скити* розуміються слов'яни, які перебували на материк у межах Києва.

Отже, наймення *скіфи*, згідно з текстами ВК, уживається в таких значеннях: 1) позначає кочове іранське плем'я, яке мешкало на морському бережжі й у сусідніх степах; 2) указує на слов'ян-землеробів, котрі займали північну від моря частину землі, уключаючи Київ. Словесно ці значення мали фактично ідентичне позначення й розрізнялися лише контекстуально. В обох випадках корінь слова мав вигляд: СКУФ-, СКІВ-, СКОУФ-, СКИФ-, СКОФ-, СКИВЬ-, СКФ-, де кінцеве -Ф– є артикуляційно слабкішим за -В– у цій самій позиції. Останнє дає змогу розглядатися як давніший варіант, тобто архаїчніша форма має вигляд СКІВ-. Серединний голосний є вставним, типовим для часу дії Трипільського субстрату, вихідним же є корінь СКВ-, що походить із іє. **(s)k^we-*. Початкове /s-/ є факультативним, відоме в мовознавстві як «рухоме-s». Реконструйований індоєвропейський корінь – полісемантичний, основні його значення: *Всесвіт, Природа, Людина*.

У розглянутих контекстах ВК слово СКІВ має значення 'людина/люди', 'плем'я' й позначає слов'ян і скіфів. Формальне нерозрізнення цих племен в історіографії зумовило зміщення їхніх смислів. Уважаємо, що це смислове розрізнення помітив і Геродот, коли він відмічав біля Чорного моря «царських» скіфів і північніше «скіфів-землеробів», цих елліни називали «борисфенітами» [3, пп. 18, 19, 20]. Вищерозглянуте дає змогу ідентифікувати скіфів **царських** як 'кочівників-скіфів' s скіфів-**землеробів** як 'слов'ян'. На схід від останніх була ще одна група скіфів, які, за Геродотом, «нічого не сіють і не обробляють землі», їх історик називає кочовиками (там само, п. 19). Так що загалом серед скіфів необхідно розрізняти власне скіфів і слов'ян, що були під цим іменем. Щодо кореня іє. **(s)k^we-* у слов'янському контексті мова буде пізніше.

Розглянемо інші племена, з якими стикалися руси, як про це зазначено в текстах ВК.

Готи. У ВК серед ворожих племен досить часто зустрічаються готи. Війни з ними були тривалими й перемогли поперемінними, то руси були «січені готами» [ГОДЕ] (д. 6-А), то руси «кинули на годе [ГОДЬ] усі сили і розтро-

цили їх» (д. 24-Б). Нерідко готи об'єднувалися з гунами (д. 7-В), «*годь [ГОДЕ] зібралася з єгунитами і на отців наших напали*» (д. 24-Б).

Готи були на півночі, потім «*прийшли до нас і підкорили*», «*Русь упала і вороги стали над нами володарями*», згодом руси піднялися, битва була велика, «*годе були відтиснені та відкинуті до Дону і Дону*» (д. 27 /осколки/). У текстах повідомляється, що готи, зазнаючи поразку, поверталися на північ, де вони були у Сверензі, яких було дві: венедська та годська [ГОДЯ] (д. 8/27/), а потім вони знову йшли на схід, на Русь. Був і мирний час між русами й готами, про що свідчать окремі тексти: «*руси пустили годе [ГОДЕ] до землі своєї, бо ті обіцяли бути з нами*» (д. 6-Б), іншим разом «*Єрманріх пив вино любобратерства з воєводами нашими і так владналося. Настало життя нове...*» (д. 27/оск./). Як свідчать тексти ВК, готи знаходилися на півдні Русі, переважно в Приазов'ї, у зв'язку з чим Азовське море мало в той час наймення Годське [ГОДЬСКО] (д. 9-Б).

Майже в усіх засвідчених формах слова *готи* реалізується корінь ГОД-, іноді ГОПЕМ (д. 13), які є тотожними до гот. *Gothe*. Уважаємо, що озвінчення глухого між голосними відбулося під впливом слов'янських мов, що було для них типовим [12].

Германці. У текстах ВК під цим іменем плем'я не зустрічається, воно засвідчено в інших формах у текстах ВК: (д. 37-А) «*б'є крилами Мати свята птиця, що врананове [ВРМАНОВІЕ] йдуть на нас. Вони роги на чоло натягають і так оце налізають на нас*». Останні слова нібито вказують на германські племена. Трохи у видозміненому вигляді засвідчено етнічним германський у такому тексті: (д. 14) «*Сказано нами про старі часи, коли мали храми свої Карпатські; і там були гості – старі верманове [ВЕРМАНОВЕ], арабове й інші. Се бо ті гості Радогоцем вишановані*».

Ужиті в текстах форми ВРМАНОВІЕ та ВЕРМАНОВЕ свідчать про кореневе ВЕРМАН-/ВРМАН-, подібне до *герман(ці)*, з тією лише різницею, що у слов'янських текстових формах початковим є приголосний /В-/. Раніше під час розгляду германського етноніма нами були відмічені в ньому дві основи – *гер-* і *-ман*, серед яких початкова *гер-* виводилася із іє. **k^wer-* зі значенням 'арії-скотарі, воїни' [10, с. 131–139]. Із компаративістики відомо, що в мовах, переважно європейських, початковий лабіовелярний розвивався у напрямі: **k^w-* > **k^w-* > **k-* (>*h*), **w-*, зокрема наявність монозвуку є типовим, відповідно для германських і слов'янських мов [10, с. 50–56]. Останнє можна проілюструвати на таких прикладах: двн. *hraban* 'ворона' – укр. *ворона*, двн. *er*, *her* – укр. *він*, двн. *hoga* – укр. *вуха*, двн. *hoh* – укр. *вись*. Очевидно, що запис у текстах ВК початкового приголосного в етнонімі *германці* як ВЕРМАНОВЕ, тобто з початковим /В-/, є «закономірним» для слов'янських мов. Архаїчна форма ВЕРМАНОВЕ у значенні 'германці' вживалася в усному мовленні слов'ян, яку й передав на письмі автор Ілар Хоругин.

Гуни. До ворожих племен у текстах ВК належать *єгунити (гуни)*, згадка про яких нерідко трапляється в контексті разом із греками, готами, ягами тощо. Ворогами були «*єгунити [ІЕГУНОІ], які вперше ступили на Русь і неодноразово гнані були*» (д. 17-А), «*годь зібралася з єгунитами [ІЕГУНШТІ] і на отців наших напали. І були розби-*

ти та знищені» (д. 24-Б). В одному з текстів наводиться оповідь від отців своїх, коли «*Руськолань упала ниць од годського та єгунитського [ІЕГУНШТА] звірства, і тоді Київська Русь утворилась та Онува*» (д. 8/27/). Не раз гуни отримували поразку від русів, так, князь Болорев мав великі труднощі, коли одноразово виступили проти русів готи і єгунити, але все ж він «*розбив єгунитів [ІЕГУНШТЕ], а потім повернув на годе*» (д. 8). Вороги не завжди ладили між собою, як значиться в одному з текстів, коли годе були «*тиснені єгунитами [ІЕГУНШТЕ]*» й відійшли на північ, але згодом князь готів Гуларіх «*привів нові сили, побив єгунитів [ІЕГУНШТЕ] з великими втратами, і пішов на нас*» (д. 6-Б).

Етнонім *гуни*, окрім зазначених вище форм, мав також таку реалізацію: ІЕГУНШТІЕ, ІЕГУНШТЯНЫ (д. 7-В), ІЕГУНШТІІ (д. 8), ІЕГУНШТЕ, ІЕГУНСТЕ (д. 9-Б), ІЕГУНІ (д. 24-Б). Очевидними є суфіксальні морфеми у вигляді -ШТ, -ЯН, -СТ, що мають посесивне значення й вказують на належність позначуваного до гунів. Флексія -ІЕ, -ІІ, -Е, -ІІ засвідчує множинність у різних відмінках. Початок слова утворюють морфеми, які зараховуємо до префікса (Е-, ЕН-, ІЕ-, ІЕ-) та кореня -ГУН-, -ГУ– й, вважаємо, є запозиченнями із тюркських мов. Очевидним є вплив слов'янських мов на ці форми, що виявляється в закороневих слов'янізованих морфемах.

Роми. До ворожих племен належать також *роми*, або *ромеї*, які впродовж тривалого часу нападали на русів, проте «*ні роми [РОМЕ], ні елани не володіли нами*», зазначається в одному з текстів ВК (д. 29). Як і раніше, руси «*ходили з отцями ...на ромеїв [РОМЕ] до Трояні-землі*» (д. 7-В), загалом «*потерпала Русь од греків та ромеїв [РОМОІ] (д. 6-Е). «Тисячу літ відбивались ми од ромеїв [РОМЕ] і годе*» (д. 7-В), проте боги були з нами.

У зазначених у текстах варіантах етноніма *роми* чітко виділяється корінь [РОМ-] у більшості випадків і в одному разі засвідчена форма [РЕМ-Е] (д. 6-Е). Закінчення виглядає як -ІЕ, -ЕІ, -І, -Е, -ОІ, суфікс має місце у формі [РОМ-ІЕМ-А] (д. 7-Б). Корінь належить до запозиченого слова із лат. *Rōma* (назва міста *Рим*), афікси є власне слов'янськими.

Хозари. «*Давно були на Русі хезари*» [ХЗЯРІЕ] (д. 4-Г), повідомляється в одному з текстів ВК. Хозарин «*не родня наша – спершу був гостем на Русі, потім почав бути велеречивим, а тоді став злим, русів пригнічуючи*» (д. 4-Б). «*Хезари [ХОЗЯРОІ] взяли в полон рід наш», «і стали ми хезарськими*» [ХЗЯРСТЕ] (д. 16-Б). «... Хезари [ХЗЯРШТІ] боялися на землі потіти», тому вони [ХЗЯРШТІІ] «*брали до своєї роботи невільників*» (д. 4-А). Хозари [ХОЗАРСТЪ] пішли на борусів, які вели тривалу боротьбу з ними, що все ж «*обернулася ... тяглом хезарським [ХЗАРСТІГО]*» (д. 3-Б), і хозари зайняли Київ. В іншому тексті ВК повідомляється, що на Київ пішли «*варяги з купцями і побили хезарів [ХЗЯРІ]*. Каган хозарський [ХЗЯРЬСШТІІ] умовляв князя Скотеня про допомогу, але той відмовив (д. 4-В). Згодом хозари були відігнані, ті [ХЗЯРШТІ] «*втекли до Волги, за Дон і Долиць*» (д. 4-А).

Зазначені в текстах наймення племені *хозари* містять у собі переважно корінь у вигляді [ХЗЯР-], у якому редукований голосний як ненаголошений часто випадав. Ця форма є суто запозиченою із тюркських мов, до яких на-

лежать носії зазначеного племені, проте закореневі морфеми мають слов'янське походження й реалізуються у вигляді суфіксів -СШ, -ШТ, -ІГ, -ІН (у слові [ХЪЗЯРИНОМ] (д. 4-Б) і закінчення.

Яси. До ворожого племені зараховуємо *яси*, про які не раз згадується у ВК. «*Налізли і яси [ЯСЯ] – багатьох забрали та умертвили*» (д. 4-Г), пишеться в одному з текстів. «*А ще яси [ЯСЬ] йдуть на нас от Танасу та Тамоторку могутнього кіннотою і раттю незчисленною*» (д. 14). Спорідненим до зазначеного вважаємо ім'я *язени* [ПЕНЗЕНЦЕ], які пішли на південь (д. 5-Б). У цьому найменні попередній корінь *яс-* частково змінився: голосний налізувався, отримавши на письмі вигляд -ЕН-, а приголосний /-с/ озвничився й перейшов у /-з/. Як і *яси*, плем'я *язени* виявило войовничі риси, «*на костобців [КОСТОБЦЕ] налізло і сіклися жорстоко*». «*Була та січа велика – язиги [ЕНЗЦЕ] і костобці [КУСТОБЦЕ] билися, злі нападники та крадії худоби нашої...*» (д. 5-Б). Про останніх автор ВК пише, що «*нічого не знаємо і про тих, що костобці [КОСТОБЦЕВА] звуться*», лише те, що вони «*не трудилися*» й «*лірїями були поглинені*» (д. 7-С). Останнє свідчить, що *костобці* знаходилися на півночі. Зазначимо, що перекладачі (Б. Яценко, Г. Лозко, С. Піддубний) по-різному інтерпретують наймення цього племені, указуючи на спорідненість слів «язенце-язени-язи-яси-яги», включаючи також «хозари» або узагальнююче «язичники» [5, с. 30, примітка].

Асуни. У текстах ВК зустрічаємо це плем'я як вороже щодо русів, які боронять землю «*від асунів*» [АСУНЕ] (д. 13). Ужита форма має в собі морфеми АС-УН-Е, де коренева АС-, закореневі: суфікс -УН- показує належність, а флексія -Е – множинність, загалом слово має смисл 'ті, що належать до племені АС'. Згідно з попереднім (пор.: АР- та ОР- у словах *арії-оріяни*), приймаємо, що АС- є іноземним і дає у слов'янських мовах ОС-. Останнє підтверджується також в окремих текстах ВК, у яких значиться: «*Оси [ОСЕ] на нас налізли на часі і грїх творили*» (д. 36-Б), а також – «*невдовзі напав на нас ворог новий – осзесче [ОСЗЕСЦЕ], щоб кров славних пити*» (д. 15-Б). В останньому ОС- має озвінчення, типове для давніх слов'янських мов (пор.: *венети – венеци*), яке постало на письмі у вигляді -СЗ-. Наступне -ЕСЦ є суфіксом типу -ск/-шк із посесивним значенням. Але тут були й *азенці*, як зазначається в наступному тексті. Слов'яни оселилися на півночі Дніпра та були «*богами хранимі од многих ворогів, хоч ризкали там [азенці] [АЗЕНЦЕ], які ільмерців били*» (д. 5-А). Коренева частина давнього *ас-* у цьому етнонімі під впливом мови слов'ян озвничилася до вигляду *аз-*, що відображено в назвах міста *Азов* і моря *Азовське*. Очевидно, що германське плем'я *асун* мешкало на півдні в Приазов'ї та дельті Дону.

Отже, корінь АС-/ОС- є етнонімом, який за змістом ВК позначає вороже до русів плем'я, що знаходилося в низов'ях Дону і, вважаємо, позначало одне з германських племен, поряд із готами, про які була мова вище. Це плем'я згадується як загальногерманське в одному з

текстів «*Старшої Едди*», де ведеться оповідь про боротьбу *асів* та *ванів* на березі р. Тана (Дон) (*Ynglinga saga*) [6, с. 294, 690]. Як засвідчив наш аналіз, *аси* й *вани* представляють, відповідно, протоплемена германців і слов'ян. *Аси* походять від першопредка, напівбога *Ас*, а *вани* відображають плем'я *венеди*. Зазначена едда свідчить також про перемир'я асів та ванів, яке привело до добросусідських відносин предків германців і слов'ян, і про взаємовплив одних племен на інших. Звідси бере початок існування слов'яно-германського мовного союзу [10, с. 171 і далі], чому сприяло сумісне проживання цих народів у дельті Дону.

Висновки. Аналіз засвідчив, що дружні відносини руси мали насамперед із тими племенами, з якими вони були одного родоплемінного походження або входили в один племінний союз, що також відзначається добросусідськими та близькими язичницькими віруваннями і звичаями. Чужими, а також різною мірою ворожими до русів були племена, що знаходилися за ареалом слов'янських земель, і племена іншої язичницької віри.

Література:

1. Галкина Е.С. Русский каганат. Без хазар и норманнов / Е.С. Галкина. – М. : Алгоритм, 2012. – 336 с.
2. Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Ч. 1, 2. – Тбилиси, 1984. – Ч. 1, 2. – 1984. – 1483 с.
3. Геродот. Истoрия в дев'яти книгах / Геродот // Книга IV. Мельпомена / переклад А. Білецького. – К. : Наукова думка, 1993. – 576 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ae-lib.org.ua.
4. Гуцуляк О. Кельтський слід в історії слов'ян / О. Гуцуляк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.academia.edu/191201/>.
5. Ллар Хоругин. Влескнига : науково-популярне видання / Ллар Хор угин ; переклад, примітки та коментарі Сергія Піддубного. – 2-е вид., уточнене, розширене. – Голованівськ, 2010. – 340 с.
6. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг) / О. Прицак. – К. : АТ «Обереги», 1997. – Т. 1. – 1997. – 1084 с.
7. Кесарийский Прокопий. Война с готами. О постройках / Прокопий Кесарийский. – Книга V. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.ru/author/prokopiy_kesariyskiy.html.
8. Свод древнейших письменных известий о славянах / составители: Л.А. Гиндин, С.А. Иванов, Г.Г. Литаврин. – 2-е изд., испр. – М. : Восточная литература, 1991. – Т. 1 : I–VI. – 1991. – 472 с.
9. Таранець В.Г. Арії. Слов'яни. Руси : Походження назв Україна і Русь : [монографія] / В.Г. Таранець. – 2-е вид. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 296 с.
10. Таранець В.Г. Діахронія мови: збірка статей / В.Г. Таранець ; за заг. ред. проф. Л.М. Голубенко. – Одеса : Друкарський дім, 2008. – 232 с.
11. Таранець В.Г. Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов : [монографія] / В.Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
12. Таранець В.Г. Українці: етнос і мова : [монографія] / В.Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер с нем. и дополн. О.Н. Трубачева. – 2-е изд. – М., 1986. – Т. 2. – 1986. – 612 с.

Таранец В. Г. Велесовая книга (историко-лингвистическое исследование). Часть 4

Аннотация. На текстовом материале Велесовой книги рассматриваются отношения племени РУСЫ с соседними родственными и чужими племенами, а также их этимология (борусы, русы, анты, литовцы, иранцы, скифы, германцы, асуны).

Ключевые слова: Велесовая книга, племена борусы, русы, анты, литовцы, иранцы, скифы, германцы, асуны.

Taranets V. Veles Book (historical-and-linguistic study). Part 4

Summary. The paper presents an analysis of the relations of Ruses with neighbouring tribes based on the Veles Book text and etymologies of tribes' names (Boruses, Rus, Antes, Lithuanians, Iranians, Scythians, Germanic, Asuna).

Key words: Veles Book, tribes Boruses, Rus, Antes, Lithuanians, Iranians, Scythians, Germanic, Asuna.